

Uluslararası Politika Oyunlarında Ermeniler

Halil Erdemir*

Özet

Türkiye'nin kurulduğu coğrafya tarihin her devresinde farklı milletlerin elde etmek için karşılaştıkları ve çıkar savaşlarının yaşandığı önemli bir bölgedir. Coğrafi, stratejik, ekonomik, sosyal ve siyasî bakımdan değeri olan Anadolu üzerinde mücadele balen devam etmektedir. Bölgede etkin olmak isteyen güçler, yerleşik unsurları ele geçirmek ve çıkarları doğrultusunda kullanmak istemişlerdir. Amaçlarını gerçekleştirmek için siyasî bir araç olarak "insan bakları" kavramını kullanmışlardır/kullanmaktadırlar. Bu, uluslararası politikalarda kullanılan ve bölgenin iç işlerine müdahale için değerlendirilen bir araçtır. Azınlıklar yönlendirilmiş, kısıktılmış ve hâkim topluma da ayrılıkçı fikirler sokulmuştur. Meydana getirilen çatışmalar ve kaotik ortam ise güç sahiplerinin çıkarlarına hizmet ettirmiştir.

'Azınlık meselesi' ve 'insan bakları' uluslararası ilişkilerde hedef ülkelerde uygulanmak istenilen politikalar için yeni bir müdahale vasıtası olarak gündemdedir. Avrupa devletlerinden bazıları "Ermeni soykırımı" tasarılarını gündemlerine alarak eski oyunu yeni metotlarla uygulamaya çalışmaktadır. Ermeni meselesiyle ilgili gerekli bilgi ve belgeye vakıf olmadan politik çıkarlarına uygun gelebileceği düşüncesi ve beklentisiyle bazı devletlerin moda haline gelmiş kullanımlara başvurdukları görülmektedir.

Bu çalışma, batılı güçlerin ortaya attığı mesnetsiz iddianın, Anadolu'da karmaşa ve kargaşa çıkararak birlik ve beraberliği bozmak amacıyla kullanılan uluslararası politikaların kavranmasına katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, uluslararası siyaset, Ermeniler, uluslararası ilişkiler.

Giriş

İnsanoğlu çevresinde bulunanlara sahiplenme duygusunu taşır. Devletler ve güç sahipleri askerî ve siyasî güçlerini yaşamakta oldukları topraklara sahip çıkarak, buldukları yerdeki meşruiyetleri temin etmek için mücadele etmektedirler. Ekonomik gücü olanlar siyasî etkilerini de artırmak isterler. Siyasî etki ise ekonominin daha da geliştirilmesini etkilemektedir. Böylece siyasî etkinin devamlılığı için her türlü politika ve uygulamalar reva görülmekte ve acımasızca tatbik edilebilmektedir. Hedefe ulaşmak için her türlü yolu meşru gören teorik alt yapıya sahip Avrupalılar Ermenileri de sömürü amaçlarında maşa olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. Türklerin yönetimlerindeki azınlıklara eziyet ettiğini ileri sürerek yönlendirdikleri Ermenilerle bu iddialarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.¹

19'uncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa devletleri Türkler aleyhine² başlattıkları iddialarını günümüzde de kullanmaya çalışmaktadır. Bu iddiaların ispatı veya karşı tezi savunanlar nedeniyle pek çok araştırmacı, yazar ve ilim adamının dikkati Türkiye'ye yöneltilmiştir.³ Bu da, bir taraftan Türkiye hakkında çalışmaların çoğalmasına neden olurken diğer taraftan bilgi kirliliğine

(*) Doç Dr., Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi. uygula@yaboo.com

(1) Armaoğlu 1997, 564-580.

(2) Gladstone 1876, 7-30.

(3) Ahmad 1984; Akbulut 1998; Anadol 2000; Ankan 2001; Ankan 2006; Banoğlu 1976; Başar 1974; Beğdilli 1988; Bodger 1984; Bozkurt 2006; Çağ 2006; Çalık 2000; Çelik 2006; Çolokoğlu 1991; Dumlu 1983; Erdemir 2001; Gürülmaz 2007; Göyünç 1983; Gürbüz 1996; İkiz 1987; İlter 1995; İskefiyeli 2006; Kantarcı 2004; Kılıç 2006; Koçaş 1970; Mazıcı 2005; Metin 1992; Onur 1999; Orel 1983; Özel 2005; Sarı 2006; Selvi 2006; Seopyan 2003; Sevin 2003; Süslü 1990; Svazlian 2005; Tanyu 1989; Timur 2001; Uras 1987; Yarman 2001. Yavuz 2006; Yazıcı 2006.

de sebep olabilmektedir. Uluslararası politikalarda pek çok defa kullanılmış ve kandırılmış Ermeniler benzer şekilde günümüzde de bazı devlet kurum, kuruluş ve güç sahipleri tarafından kullanılması vaka-ı adiyeden olmuştur. Bir virüs misali bu kullanım bütün Avrupa'ya yayılmış ve uluslararası müsait ortamlarda gündeme getirilmektedir.

Ancak Anadolu'nun, sadece yaşadığımız çağda değil, çok daha eski dönemlerde de dış dünyanın odak noktası haline geldiği araştırmalar ve tarihi belgelerde görülmektedir.⁴ Bu noktadan hareketle, günümüzde ortaya atılarak Türkiye'nin millî birlik ve beraberliğinin bozulmasını hedefleyen Ermeni meselesinin benzer bir örneği Eskiçağ Anadolu tarihinde de bulunmaktadır.⁵ Günümüz uluslararası politikalarda kullanılan Ermeni konusunun kullanımının tarihi bir alt yapısı bulunmaktadır. Uluslararası ekonomik ve politik çıkarlar doğrultusunda kullanılan bu husus, yeni yöntemlerle gündemde tutulmaya çalışılmaktadır.

Anadolu'nun Paylaşılmasında Ermenilerin Kullanımı

Osmanlı Devleti'nin paylaşılması planları, yakın ve uzak komşularının kendilerini güçlü olarak değerlendirmeleri ve uluslararası ortamın müsait olmasıyla bağlantılıdır. Emperyalist devletlerin Osmanlı üzerinde kendilerini yetkin ve etkin görmelerinde Osmanlı vatandaşları da etkili olmuştur. İçerdeki dini ve etnik azınlıkların dış güçlerin kullanımına ve kışkırtmasına müsait olması Osmanlıdaki emperyalist faaliyetlerin girişimlerde bulunulmasına ortam hazırlamıştır. Nitekim bazı Osmanlı tebaasının bir takım girişimlere maruz kaldıkları görülmektedir. 1856 Paris Kongresi'yle ortaya çıkan ve 1878 Berlin Kongresi ile de tescil edilen emperyalist planların uygulamaya konulması için uygun zemin ve şartlar beklenmekteydi.⁶ Avrupalı emperyalist devletler, Berlin Kongresiyle kazandıkları Osmanlı'daki azınlıklara müdahale haklarını

çıkartmaları doğrultusunda kullanmışlardır.⁷ Osmanlı'nın ve azınlıkların faydasına olmayan gelişmeleri destekleyen güçlü devletler kendi çıkarlarını en üst seviyeye yükseltmeyi ihmal etmemişlerdir.⁸ Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına karar verilmesinden sonra ayakta kalabilmesinde belki de en önemli etken büyük devletlerin aralarında anlaşamamalarıdır. Zira kimin, ne zaman, nereyi, nasıl alacağı ve ne için kullanacağı konuları anlaşmazlıkların temelini oluşturmuştur.⁹ Bu da, Osmanlı Devleti'nin bazı toprak kayıplarına rağmen yaşamasına bir müddet daha imkân sağlamıştır.¹⁰ Burada Osmanlı idarecilerinin de bu sürecin yavaşlamasında ve hızlanmasında etkili olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Bazı yöneticilerin dış güçlerle iş birliğinde devleti aleyhine çalıştıkları olmuştur.¹¹ Bazıları ise iyi niyetle yola çıkıp ne yaptığının farkına varmadan olumsuzluğa sebep olabilmişlerdir.

“Divide et Empire” Siyasetinde Ermeniler

20'inci yüzyılda ortaya atılan “Ermeni sorunu”nu çıkaran ve emperyalist emelleri için kullanan Avrupalı güçler benzer bir siyasetin geçmişte de kullanıldığını bilmektedirler.¹² Avrupalı faydacı (pragmatist) bir yaklaşımla araştırmalarını gerçekleştirmekte ve elde ettikleri sonuçlarını millî menfaatleri doğrultusunda değerlendirmektedirler. Roma İmparatorluğu ve Hıristiyanlık tarihi Avrupa'da en fazla detayla incelenen alanlar arasındadır. Bu alanlardaki pratik örnekler günümüz siyasetlerinde uygulamaya konulmaktadır. Avrupalıların iddiası ve istekleri-

(4) Erdemir & P. Erdemir 2009:300-316.

(5) Strabon 2000; Uras 1987; Herodotus 1972; Jones 1998; Koçak 1970; Memiş 1988; Ostrogorsky 1991; Plutarch 1972; Arrian 1971; Çilingiroğlu 1994.

(6) Armaoğlu 1997, 250-53.

(7) Armaoğlu 1997, 564-80.

(8) Armaoğlu 1997, 523-53.

(9) Armaoğlu 1997, 532-564.

(10) Bu dönemde Büyük Britanya Kıbrıs'a yerleşmeye başlamıştır. Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiştir. Arnavutluk ayaklanmış, Yunanistan toprak isteklerinde bulunmuştur. Buradaki konular ve diğer hususlarla ilgili bkz: Armaoğlu 1997, 532-647; Ahmad 1982, 5.

(11) Armaoğlu 1997, 592-611.

(12) Erdemir & P. Erdemir 2009:300-316.

ne göre Türkiye sınırları içerisinde bulunan önemli bir bölgenin Anadolu anakarasından (idarî bakımdan) ayrılması hedeflemiştir. Jeostratejik önemi hasebiyle girilen bu hususla “Akdeniz’e hâkim olan dünyaya hâkim olur” umdesinin gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Avrupa, Akdeniz’de siyâsî güç ve kontrolünü sağlayabilmek için doğudaki tabii kaynaklar ve bunların rezervlerini, doğunun silahlanmasını (özellikle NBC (Nükleer, Biyolojik ve Kimyasal)) kontrol altında tutmak istemektedir. Doğrudan müdahale edilemeyen durumlarda dolaylı yollar ve/veya maşalar kullanılmıştır/kullanılmaktadır. Ermeni sorunu olarak ortaya çıkarılan husus da ilgilenen uluslararası çevrelerce etnik ve dinî bir mesele olarak gündemde tutulmaya çalışılmaktadır.¹³

Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nin bu konuda beraber çalıştıkları görülmektedir. Ermeni meselesinin Batılı parlamentolarda ortaya konulması ve görüşülmesinin altında bir takım suçluluk psikozu yatıyor olmalıdır. Batılı güçler son yüzyıllarda diğer milletlere uyguladıkları insanlık vahşetini affettirmek ya da mazur göstermek için kendi parlamentolarında kendilerine ortak arama çabasında oldukları görülmektedir. Dünyada “soykırım” yapanların Avrupa ve Amerika’yı yönetenlerle bağlantılı oldukları görülmektedir. Almanya’nın İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında yaptıkları hafızalardan silinmiştir. Aynı şekilde Fransa’nın Cezayir’de 1958-1962 arasındaki yaptıkları cinayetler belgelere yansımıştır. ABD’nin mesnetsiz ve gerekçesiz bir şekilde uluslararası hukuka aykırı olarak Irak’ta gerçekleştirdiği 21’inci yüzyılın katliamı ise henüz bitmemiştir.

Diğer taraftan, emperyalist devletlerin bütün güçleriyle pek çok yönden saldırdığı Osmanlı Devleti, zor şartlar altında devletin bütünlüğü ve milletinin top yekûn bağımsızlığı için mücadele vermiştir. Avrupalı emperyalistlere karşı bağımsızlık ve var olma savaşını içeren bu dönemi yine Avrupalılar kendilerince Türkler aleyhine yargılamaya çalışmakta-

dırlar. Terminolojik olarak “soykırım”, önceden planlanmış, tasarlanmış ve bir toplumu ya da topluluğu kökten yok etmeyi ifade eden bir terimdir.¹⁴ Türk milletinin tek hedefi işgal güçlerine karşı mücadele ederek vatanın bağımsızlığı millet bütünlüğünü sağlamaktır. Türklerle Ermenilerin çoğu yerde ortak düşmana karşı birlikte mücadele ettikleri de bilinmektedir ve artık bunlar belgelere yansımıştır. Yüzlerce yıl iç içe yaşamış, karışmış ve hatta akraba olmuş topluluklar, divide et empire politikası gereğince birbirine düşman edilmeye gayret edilmiş kısmen de başarılı olunmuştur. Bu politikalarla her iki taraf, Türkler ve Ermeniler, emperyalist güçlerin kolay lokması haline getirilmeye ve kullanılmaya çalışılmıştır.

Ermeni meselesinin çok farklı uluslararası boyutları ve içeriği bulunmaktadır. Ermeni soykırımı tasarısını ortaya koyan devletlerin hemen tamamına yakınının son birkaç yüzyıl içerisinde kendilerinden farklı gördükleri topluluk ve azınlıklara katliamlarda bu-

(13) Avrupalıların emperyalist emelleri neticesinde ortaya çıkarılan Avrupa’nın ‘Büyük Savaşı’na I. Dünya savaşı denmektedir. Bu savaş Osmanlı Devletine de sirayet ettirilmiştir. Ermeni komitacılar Anadolu’ya yönelen işgal kuvvetleriyle birlik olması ve içeride katliamlara başlamaları Ermeni tehcirine yol açmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında da bir kısım Ermeni’nin Rusların yanında Osmanlı Devleti’ne karşı savaşta yer aldığı bilinmektedir. I. Dünya savaşı devam ederken büyük savaş cephelerinin ortasında kalan Osmanlı Devleti, yıllarca güvendiği Ermeni tebaasından bir kısım insanların kendisine karşı faaliyetlerini kabul etmesi mümkün olmayacağından, bir tehcir programı hazırlamıştır. Devlet içerisindeki bütün Ermenilerin bu tavırlar içerisinde olmadıkları kesin olmakla birlikte, bir kısım Ermeni’nin devlet aleyhine faaliyet göstermesi, tabii olarak savaş ortamında, fertlerin ne tavırda olduğunun tespitinin mümkün olmaması sebebiyle, böyle genel bir kararın alınması sonucunu doğurmuştur. Bu bir sürgün ya da kasıtlı bir hareket olmayıp, savaş ortamında devletin içeride güvenliği sağlamak gerekliliğinden ortaya çıkan bir karardır. Bu kararın akabinde, çevrenin iklim şartlarının ağırlığı sebebiyle sadece bir kısım Ermeni değil, Osmanlı tebaasından pek çok insan ölmüştür. Osmanlı-Rus harbi dönemindeki Ermeni faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi ve bibliyografya için bkz. Erdemir 2001, 31-36; Beydilli, 1988. Osmanlı-Rus Harbi ve sonraki dönemde Ermeni faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin aldığı tedbirler hakkında ayrıntılı bilgi ve bibliyografya için bkz. Koçtaş 1970; Başar, 1974; Banoğlu, 1976; Göyünç, 1983; Dumlu, 1983; Orel ve Yuca, 1983; İkiz, 1987; Uras, 1987; Tanyu 1989; Çolakoğlu 1991; Süslü, 1990; Metin, 1992; İltar, 1995; Gürbüz, 1996; Akbulut, 1998; Onur, 1999; Anadol ve Abbaslı 2000; Çalık 2000; Arıkan, 2001; Timur, 2001; Yarman, 2001; Kantarcı, 2004; Kantarcı, 2004; Özel, 2005; Mazıcı, 2005; Svazlian 2005; Arıkan 2006; Bozkurt 2006; Çağ 2006; Çelik 2006; İskefiyeli 2006; Kılıç, 2006; Sarı 2006; Selvi 2006; Yavuz 2006; Yazıcı 2006; Görürılmaz, 2007.

(14) Hukukçu Polonyalı-Yahudi Raphael Lemkin (1900-1959) tarafından dünya terminolojisine sokulan bir kelimedir. Bu kelime ‘geno’ Grekçe olup *ırk* ya da *kabile*, ‘-cide’ ise Latince’den alınan *öldürme* anlamlarındaki iki kelimenin birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Türkçeye ‘ırk öldürmesi’ ya da ‘soykırım’ olarak tercüme edilmiştir. Konuyla ilgili bkz: <http://www.ushmm.org/confront-genocide/defining-genocide> (Erişim 26 Ağustos 2014).

lundukları görülmektedir. 19'uncu yüzyılda, İngilizler (yani kendi anlayışlarıyla bugünkü Amerika'nın beyefendileri), Amerika'nın yerlilerini (Kızılderilileri) ve Afrika'dan getirdikleri siyahileri (kendi tabirleriyle 'zencileri') çıkarları doğrultusunda acımasızca öldürmüşlerdir. Kendilerinden görmedikleri ve çıkarlarına hizmet etmeyen insanları "aşağılık yaratıklar"¹⁵ olarak nitelendirip ve her türlü kötü muamelede bulunmuşlardır.

İngilizlerin ve diğer Avrupalı kolonizatörlerin Amerika'daki işgalleri sırasında ve sonrasında gayri insani "Kızılderili soykırımları", Osmanlı Devleti'nin, insan hakları konusunda yine Batı tarafından örnek gösterildiği bir devrede gerçekleşmişti. Fransızlar, Afrika'nın pek çok yerinde olduğu gibi Cezayir ve Tunus'u işgallerinden sonra oradaki Müslüman halkı ezdiler, sömürdüler ve katliamlara tabi tuttular. Fransızlar General Paul Aussaresses'in 2000 yılındaki itiraflarıyla Cezayir'deki katliamlarının Fransa'nın resmi makamlarının da onaylandığını ifade etmektedir.¹⁶

Almanların ise, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda ne gibi katliamlar yaptıklarını ve ayrıca ırkçı saldırılarıyla pek çok Yahudi, Romen, fakir ve düşkünlere katlettiklerini, yine batılılar yazmakta ve bilmektedirler. Bu da yetmiyormuş gibi, yukarıdaki devletler, tarihlerindeki bu acımasız katliamları filmlerine dahi rahatlıkla konu ederek dünya kamuoyundan beğeni bile topladılar. Avrupa ve Amerika'nın başka milletlere uyguladıkları katliamların ortak özelliği, hepsinin de planlı ve toplu olarak doğrudan doğruya milletleri yok etmeye yönelik olmalarıdır. İşte "insan hakları savunucuları" olarak bilinen bu ülkeler işledikleri insanlık suçunu meşrulaştırmak ve bir noktada unutturmak için, sanki, Türkler de Ermenilere karşı benzer bir suç işlemiş gibi göstermeye çalışmaktadırlar. Avrupa'nın "Ermeni soykırımı" iddiasının temelini anlayabilmek için öncelikle İngiliz, Alman, Fransız toplumlarının siyasetini, insana ve insan haklarına gerçek anlamda bakış açısını, işgal metotlarını incelemek gerekmektedir.¹⁷

Avrupa ve Amerika'nın bazı Senato ve Meclislerinde yaklaşık 100 yıl önce Türkiye'de yaşanmış bir takım olaylar oylanmaktadır. Ele alınan meseleyle ilgili gerekli bilgi ve belgeye sahip olmadan sadece siyasi amaçlar için tarihin kullanıldığı açıktır. Böyle temelsiz bir iddia ile elde edilmek istenilen husus ise, içeride 'tekrar seçilmek için seçmenlerden oy talebi', dışarıda ise, 'Türkiye'ye bir baskı' aracına sahip olmaktır. Diğer taraftan bu "Ermeni Meselesi" adı verilmeye çalışılan sorun aslında sadece Avrupa ve Amerika'nın sahip olduğu ve kendilerine Ermeni diyen birkaç Avrupalı veya Amerikalının sorunu da değildir. Aslında Türkiye'deki Ermenilerin dışarıdaki gelişmelerden ve tartışmalardan fayda temin ettiğini düşünmek de biraz abestir. Diaspora Ermenileri ve meselenin tartışılmasından kendince fayda temin eden bir kısım yazar ve çizerin de bu meselenin süruncemede kalmasından kazançlı çıktıkları görülmektedir. Burada belki gözardı edilmemesi gereken bir husus da, Ermeni meselesinin tartışıldığı ve ayyuka çıkarıldığı ülke ve bölgelere de dikkat edilmesi gereklidir. Türkiye'nin bölgedeki ikili ve çoklu ilişkilerinin hassas olduğu dönemlerde Ermeni meselesi gündeme taşınmaktadır.¹⁸ Ermeni meselesi sürekli hassas dönem ve zamanlarda gündeme geti-

(15) Almancada "untermenschen" (insan altı veya insan müsveddesi) 19'uncu yüzyılda Almanya'da başlamış bir teori olup, Almanların kendilerini "herrenmensch ya da herrenvolk" yani (üstün ırk) olarak görmüşlerdir. Kendilerini insan üstü gören Avrupalı diğer tüm insanlara ve insanlığa tepeden bakmaktadır. Bu da, Avrupa'da güçlü olan devletlerin diğer bölgelerde bulunan insanların hak ve hukuklarını dikkate almamaları için kendilerince meşruiyet sebebidir. Kendilerini insan diğer insanları ise hizmet ve kullanılacak canlılar olarak gören bir mantıktan insan haklarına ya da azınlık haklarına riayet etmesi beklenemez. Ancak insan haklarını ve azınlık haklarını savunuyor görünmeleri ise oldukça manidardır. Bu uluslararası arenada tutarsızlığın ve güç politikasının bir uygulamasıdır. "Hak güçlüdür" umdesiyle hareket edilmektedir.

(16) General Paul Cezayir'de yaptığı katliamların zamanın Fransa Adalet Bakanı (1956-1957) ve sonradan Cumhurbaşkanı (1981-1995) olan François Mitterrand tarafından onaylandığını belirtmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz: http://www.absolutedastronomy.com/topics/Paul_Aussaresses; http://en.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois_Mitterrand ve <http://www.mitterrand.org/savie,12-.html> (Erişim tarihi: 14 Şubat 2011 saat 15:00).

(17) İnsan hakları kavramının gelişimi ve batı ile karşılaştırılması konusunda bkz. Palaz Erdemir 2001, 43-71.

(18) Türkiye-İran ilişkilerinin geliştirilmeye çalışıldığı girişimler yer aldığı; Türkiye'nin Orta Asya Türk Devletleriyle olan bağlantılarının artırılmak istendiğinde; yine Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde tükanklık yapılmak istendiğinde ya da taviz koparılmak istendiğinde; Türkiye'nin güney komşularıyla ilişkilerini artırması neticesinde Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikalarında sertlik yaşadığında mesele ortaya çıkabilmektedir.

rilerek Türkiye'deki Ermeniler harekete geçirilmeye çalışılmaktadır. Böylece Türkiye'deki huzur ortamının bozulmaya çalışıldığı en azından kargaşaya ortam hazırlanmaktadır. Burada mesele aslında Ermenilere ait bir mesele olmaktan çıkıp, bu meselenin ortaya atılmasından sonra birilerinin kazançlı olmasına ortam hazırlanmaktadır. Çıkarılan olayların mahiyetinin tam analizi için gerek Türkiye'de gerekse Türkiye'ye komşu olan bölgelerdeki çıkar gruplarının, ülkelerin ve etkin uluslararası aktörlerin politikalarının incelenmesi gereklidir. Bu çerçevede Türkiye'nin İsrail'i ilgilendiren politikaları gündeme geldiğinde konunun Amerika başta olmak üzere Latin Amerika ülkelerinde de gündeme gelmesi bu hususun uluslararası bağlantılar bakımından oldukça manidardır. İsrail ile Türkiye'nin ilişkilerinin gerilmesi ve bazı sorunların yaşanmasından Yahudi lobilerinden¹⁹ Türkiye lehine desteklerini kesmekle kalmayıp bilakis Türkiye aleyhinde çalışmaların gerçekleştiği pek yakın bir zamanda tecrübe edilmiştir. Bu da İsrail ve İsrail'i destekleyen grupların Türkiye aleyhine Ermeni meselesini istedikleri zaman getirebileceklerini göstermesi bakımından önemli bir husustur. Uluslararası politikada bu uygulamalara '*havuç-sopa siyaseti*' denilmektedir. Bu siyaset elde edilecek bir kazanca karşılık verilmesi gereken bir tavizin anlatıldığı bir tutumu işaret etmektedir. Eğer Türkiye Ermeni meselesinde rahat etmek istiyorsa İsrail'in ya da Avrupalının bir ya da birkaç talebini yerine getirmesi gerekmektedir. Yoksa elde etmek istediğini alamadığı gibi sopaya da maruz kalmaktadır.

Ermenileri Avrupalıların gündemlerinde tutmalarının bir başka psikolojik boyutu vardır. Avrupa'da Yahudilere karşı girişilen bir soykırım hareketi vardır. Avrupalının beynindeki suçluluk psikozu kendisine ortak arama girişimini gerekli kılmıştır. Avrupalılar kendi suçlarından kurtulma amacıyla Türkiye'yi de suçlamaktadırlar. Dünyanın değişik yerlerinde yapmış oldukları katliamlar nedeniyle hedef ülkeyi de kendi gruplarında görmekte-

dirler. Bu bir tür sosyo-psikolojik hastalıktır. Avrupa kendini beğenmiş bir psikoloji içinde narsistce dış dünyayı değerlendirmektedir. Burada amaç Ermenilerin hak ve hukuklarını savunmaktan ziyade kendi çıkarları doğrultusunda kullanma vardır. İçinde bulunduğu narsist yaklaşım nedeniyle Avrupa her dediklerinin doğru olduğunu düşünmektedir. Söylediklerinin yanlış olduğu ispat edildiği halde içinde bulunduğu narsizm nedeniyle gerçekleri kabul edememektedir.

Ermeniler tarih içinde Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından özellikle Osmanlı Devleti'ne yönelik saldırılarında kullanılmışlardır. Ermenilerden bu devletlere ve emellerine hizmet etmeyen ya da karşı duranlar yine Ermenilerin bu devletlerle işbirliğinde olanlar tarafından bertaraf edilmişler ve bu katliamları Türkler işlemişler gibi gösterebilmişlerdir. Ruslar, Ermenileri Türklere karşı savaştıkları sırada ordularında kullandıkları tespit edilmiş bir gerçektir.²⁰ Ermenilere "Devlet" ya da "Özerk bir statü" vaat ederek kendi ordularında Ermenileri vatanlarına ihanet ettirmişlerdir. Ermeniler vasıtasıyla topladıkları bilgi ve belgelerle yine Ermenileri kullanarak Türk askerine olduğu gibi, bölgede yaşayan Türk ya da Ermeni'yi ayırt etmeksizin katledebilmişlerdir. 93 Harbi olarak bilinen (1877-1878) Osmanlı-Rus savaşında Ermeniler kullanılmış ve ayrılık tohumları doğuda Rusya tarafından atılmaya başlanmıştır.²¹

Rusya örneğinde olduğu gibi, Fransa da Ermenileri kullanan ülkelerin başında gelmektedir. Fransa'nın Ermenileri kullanması ise diğer devletlere göre biraz daha farklı ve

(19) Yahudi lobileri Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Avrupa'da etkin olup yoğun çalışmalar yürütmektedirler. İsrail lobilerinin bölgeye ve Amerika Birleşik Devletleri'ne olumsuz etkileri bulunmaktadır. Konuyla ilgili bkz: Stephen M. Walt&John J. Mearsheimer (2007), *İsrail Lobisi Amerikan Dış Politikası*, Çev. Elif Ocak, İstanbul: Profil Yayıncılık, 9-74; Shimon Peres (1995), *Yeni Ortadoğu ve Uzun Bir Yol*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 85-107.

(20) Ermeniler Ruslar tarafından Kafkaslar'da ve Kuzeydoğu Anadolu'da; Fransızlar ise Güney Cephesi olarak adlandırılan Güneydoğu Anadolu'da bölge halkına karşı kullanmışlardır. Özellikle Rusların kullanımıyla ilgili bkz: Halil Erdemir, "Erzurum'un Ruslar Tarafından 1878 İlgali ve Ermenistan Meselesi", Türkiye Günlüğü üç aylık fikir ve kültür dergisi Sayı 64, Kış 2001-01, s.31-36, Ankara 2001. www.ttk.gov.tr/data/2001/tgunlugu64.htm; 32-35.

(21) Erdemir 2001, 32-35.

uzun vadeli olmuştur. Fransa, Osmanlı Devleti'nde bulunan ayrılıkçı unsurları destekleyen, milli uyanış ve ayaklanmaları destekleyerek bundan çıkarlar sağlamaya çalışan bir devlettir. Bunu da özellikle Yahudiler aracılığıyla gerçekleştirdiği 'modernleşme' çalışmaları adı altında uygulanmıştır. Zira Yahudiler Fransa'yı kullanarak milletlerini uyandırma ve etkin bir hale getirmek için *Alliance Israélite Universelle*'i (Dünya Yahudiler Birliği, AIU) 1860 yılında Paris'te kurmuşlardır.²² Fransa AIU kullanarak kendi kültür ve etkisini genişletirken, çıkarlarının devamlılığında kullanılmak üzere bölge ve ülkelerden bilgi, belge ve insan toplayabilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki AIU okullarında okumuş pek çok Ermeni eğitimlerinin devamını getirmek amacıyla Fransa'ya gitmiş ve orada her biri yetiştirilmiş bir militan olarak Osmanlı Devleti'ne geri gönderilmiştir. Fransız okullarında yetiştirilen ve özenle büyütülen ayrılık tohumları Osmanlı Devleti'nde örgütlendirilmiş ve faaliyete geçirilmiştir. İşlenen cinayetlerle dikkatler Osmanlı'ya çevrilmeye çalışılmıştır. Fransa içerideki işbirlikçileriyle çalışarak Osmanlı Devleti'ne müdahale etme için bir fırsat elde edebilmiştir. 19'uncu yüzyılın özellikle ikinci yarısında Fransızca'nın öneminin artmasında yatan sebepleri çok iyi araştırmak gerekmektedir.²³ Ayrılıkçı faaliyetlerin çok yönlü çıkarlar birliği ya da çatışması olduğu görülmektedir. Fransa etkisini artırmaya gayret ederken azınlık unsurları yeni filizlenmiş düşüncelerinin gerçekleştirilmesi için Fransa'dan destek beklemektedirler. Aslında her iki taraf da, Fransa ve azınlıklar, kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için birlik içinde görünmüşlerdir. Taraflardan her biri diğerini kendi isteklerini gerçekleştirme hususunda kullandığını düşünmektedir. Gerçekte ise, büyük devletler nüfuzlarını genişleterek siyasî ve ticarî etkinliğini artırmayı planlamaktaydılar. Diğer taraftan Osmanlı Devleti yöneticileri de devletin varlığını devam ettirmeye çalışmaktaydı. Zamanın Osmanlı ileri gelenleri "modernleşme" ve/veya "batılılaşma" gibi akımlarla devletin varlığını ve devamlılığını temin etmeye gayret

etmişlerdi. Osmanlıda pek çok akım ortaya çıktı. Akımların temsilcilerinin her birinin hedefi bir diğerinden farklı olduğu için ortak bir zemin bulmaları neredeyse imkansızdı. Belki tek ortak nokta devletin yıkılmasından sonra herkesin kendine uygun bir yer arama hevesinde olmasıdır.

İngiltere de Ermenilerin kullanımında, Fransa ya da Rusya'dan geriye kalmamıştır. Ermenilere verilen vaatlerin benzerleri Arap ve Yahudi gibi azınlık gruplarına da verilmiştir. Hatta bu vaatler o kadar ileri gitmiştir ki, Yahudilere vaat edilen Filistin toprakları aynı zamanda Araplara da vaat edilebilmiştir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni bölgeden uzaklaştırma hedefini gerçekleştirmesinden sonra ise, vaatlerin birbiriyle tarafsız olduğu ve İngilizlerin vaatlerini tutmadığı görülmüştür. Kendilerine vaat edilerek kandırıldıklarını anlayanlar ise, ikili ve çoklu çatışmaların içine sürüklenmişlerdir. Bu vaatlerden kaynaklanan ve halen devam eden çatışmalardan faydalananlar ise daima Büyük güçler olarak Avrupa Devletlerinin olduğu görülmektedir. Avrupa devletleri, Ermeniler başta olmak üzere bölgedeki Kürt ve diğer alt dini ya da ırki grupları kullanmaya devam etmektedirler.

19'uncu ve 20'inci yüzyıl, Avrupa'nın güçlü 'emperyalist devletlerinin yüzyılı' olarak görülmelidir. Zira dünyanın pek çok yerinde Afrika ve Asya başta olmak üzere sömürgele elde etmişlerdir. Avrupa'nın emperyalist emellerinden kurtulabilen bölge ya da devlet neredeyse kalmamıştı. Osmanlı Devleti de bulunduğu jeo-stratejik ve sosyo-ekonomik özellikleri nedeniyle içinde barındırdığı çok çeşitli dinî ve ırkî yapı kendisini kaçınılmaz

(22) Alliance Israélite Universelle'in ortaya çıkarılışı, faaliyetleri ve etkileriyle ilgili bkz: Andre Chouraqui (1965), Cent Ans D'histoire L'Alliance Israélite Universelle et la Renaissance Juive Contemporaine (1860-1960), Presses Universitaires de France, Paris. N. Leven (1920), *Cinquante ans D'histoire L'Alliance Israélite Universelle (1860-1910)*, Tome II, Librairie Félix Alcan, Paris. İngilizce ve Fransızca olarak hazırlanmış ilgili kuruluşun sitesi için bkz: www.aiu.org.

(23) Fransa'nın Türkiye üzerindeki etkisi ne zaman ve ne şekilde gerçekleştiğiyle ilgili bkz: Halil Erdemir 2002, 'Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi', Türkler Cilt 14, ss.641-46, Ankara 2002. www.yeniturkiye.com/display.asp?c=4141

bir hedef haline getirmiştir. Ermenilerin de Emperyalistlerin hedefleri doğrultusunda kullanılmasından daha tabii hiç bir beklenti olamazdı. Osmanlı Devleti'nin azınlıklarının hemen her güçlü devletçe kullanıldığı dönemin genel özelliği olarak müşahade edilmiştir.²⁴

Osmanlı Devleti'nin emperyalist olmayan yapısı, 19'uncu yüzyılın sonuna doğru çözülmesini ve 20nci yüzyılda ise yıkılmasının en büyük sebeplerden birisidir. Osmanlı vilayetlerinin ekonomik ve siyasi olarak İstanbul'a, tam olarak bağlanmamış olması, merkezi çevreleyen bölgelerin kolay ayrılmasına sebep olmuştur. Buradaki gevşek yapı, dinî ve ırkî azınlıkların Emperyalist güçlerce kolay kullanımına ve yönlendirilmesine imkân sağlamıştır. Bu durum ile başa çıkmaya çalışan Osmanlı Devleti, Batı'nın reform istekleri ile karşılaşmakla kalmamış aynı zamanda adı geçen topluluk ve bölgeleri savaş ile savunmak zorunda kalmıştır.²⁵

Dinî kural ve kaideler dikkate alınarak oluşturulan 'millet sistemi'nin zaman içinde toplumun birlik ve beraberlik ruhunu oluşturacağı düşünülmüştür. Ancak dinî liderlerin özellikle Fransa'dan çıkan milliyetçilik akımlarıyla dinî toplumlarını etkilemeye ve değiştirmeye gayret gösterdikleri anlaşılmış ve zaman zaman da cezai işlemlerle karşılaşmışlardır. Bu durum milliyetçilik akımlarının çoğu zaman dinî liderler tarafından organize edilmesine ve yönlendirilmesine neden olabilmiş ve ibadethaneler okulların yanında militan yetiştiren kurum ve kuruluşlar haline gelebilmiştir. Yunan isyanlarının ve bağımsızlığının altında nasıl papazlar (patrikler) iş görmüş ise, Yahudilerin organize olmalarında ve millet olarak varlıklarını sürdürmelerinde de hahamların rolünü göz ardı etmemek gerekmektedir. Osmanlı Devleti yöneticilerinin belki kendilerince doğru olduğunu düşündükleri ancak büyük bir devleti ayakta tutmakta eksik kalan politikaları ve uygulamaları olmuştur. Fethedilen topraklardaki gayrimüslim unsurların Müslümanlaştırılma-

ması ve Türkleştirilmemesi, ekonomik ve siyasi olarak tam bağımlı yapma girişimlerinde bulunulmaması Osmanlı Devleti'nin belki 19'uncu yüzyılda hızla çözülmesine neden olmuştur. Diğer taraftan benzer uygulamaların Avrupalı Emperyalist güçlerce yapılmış ve denenmiş sonunda da başarısız olmaları da göstermektedir ki, aslında bağımsızlık ve hürriyet çalışmaları insan ruhunda bulunan kaçınılmaz bir duygudur. Diğer taraftan 19'uncu yüzyılın genel özelliğiyle milliyetçilik akımları büyük bir yaygınlık göstermekteydi.²⁶ Benzer örnekler 20'inci yüzyıl içinde görüldüğü gibi 21'inci yüzyılın başlarında da despotizm ve baskı yönetimine karşı durmaların yaşandığı görülecektir. Tunus'ta başlayıp Mısır ve komşu ülkelerde gerçekleşen demokratikleşme girişimleri insanın bağımsızlık aşkının bir göstergesi ve bunun güçüler tarafından çıkarları doğrultusunda kullanıldığını gösteren gelişmelerdir.

1774 Küçük Kaynarca antlaşmasıyla başlayan azınlıklar üzerinde dış güçlerin garantör devlet olmaları ve müdahaleleri Osmanlı'nın yıkılma sürecini hızlandıran ve kabul etmek zorunda kaldığı olumsuz uygulamalardır.²⁷ Rusya ile başlayan bu garantörlük ve müdahale sistemi İngiltere ve Fransa ile devam etmiştir. Bu da, Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların Batılı ve güçlü devletler tarafından kullanılmasını hızlandırmıştır. Azınlıkların kurdukları okullar dış güçlerin ayrılık tohumlarını ektikleri ve kendilerine militanları yetiştirdikleri merkezler olmuştur.²⁸ Kapitülasyonlar ile Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler yabancı devletlerin vatandaşlığına geçmelerine imkân sağlamıştır. Antlaşmalara göre bunlar ilgili devletlerin hukuk kurallarına tâbidirler. Bu da Osmanlı vatandaşlarının öz vatanlarında ayrıcalıklı bir duruma gelmelerine imkân sağlamıştır.²⁹

(24) Ahmad 1984,19; Armaoğlu 1997, 381-457.

(25) Ahmad 1984, 20; Armaoğlu 1997, 625-630.

(26) Ahmad 1984, 20.

(27) Ahmad 1984, 21.

(28) Çağrı Erhan'ın Türk Tarih Kurumu'nda Sosyal Bilimler Seminer çerçevesinde verdiği Türk Amerikan İlişkileri başlıklı konuşmasında yabancı okullar ve bunların faaliyetleriyle ilgili hususu da değinilmektedir. Konuyla ilgili bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=Z9QVqmFbOXs> (Erişim 11 Eylül 2014).

(29) Ahmad 1984, 22.

Osmanlı Devleti'nde 1896 yılında meydana gelen Ermeni olayları üzerine İngiltere'nin meseleyi uluslararası bir konu haline getirmeye çalışmasına Rusya karşı çıkmıştır. Rusya'nın Ermenileri 1878'deki Osmanlı-Rus harbinde kullanmasına rağmen Ermeni meselesinin uluslararası mahiyete getirilmesine karşı çıkmasının kendi içinde bulunan Ermenilerle ilgili bağlantısı vardır. Zira Doğu Anadolu'daki Ermenilere tanınabilecek otonom bir durum ve gereğinden fazla reform, Rusya'nın Kafkaslar bölgesindeki Ermenileri harekete geçirebilmesinden çekinmiştir. Bu nedenle İngiltere'nin girişimlerinin durdurulması için Osmanlı Devleti'ne destek bile olmuştur.³⁰ Bu da göstermektedir ki devletler gereğinde geçmişte savundukları bir mesele- nin bugün çıkarlarına uymaması halinde aleyhinde bir tutum sergileyebilmektedirler. Bu esasında ilgili devletin Ermeniler hususunda samimi olmadığını sadece çıkarlarına göre hareket ettiğini ve Ermenileri kullandığını göstermektedir.

8

Sonuç

Emperyalist Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ndeki dinî ve millî azınlıkları kullanarak Anadolu'da millî çıkarlarını gerçekleştirebilmişlerdir. Avrupa'nın ileri gelen Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya emperyalist devletleri, Osmanlı Devleti'nin içindeki dinî ve millî azınlıkları kullanmak istemişler ve başarılar da elde etmişlerdir. Başta Balkanlardaki Hıristiyan azınlıklar olmak üzere; Yunanlar, Sırp, Bulgarlar kullanılmış ve Anadolu'daki hedeflerin gerçekleştirilmesinde de; Ermeniler, Yahudiler ve Araplar etkin bir şekilde emperyalist amaçlar doğrultusunda değerlendirilmiştir. Azınlıkların kullanılma metot ve sistemleri daha önce Romalı yöneticilerin Parthlara karşı uygulamış oldukları politikalar ile de örtüşmektedir. Bu da Batılı devletlerin tarihi araştırmalardan kendilerince faydalar temin ettiklerini göstermektedir. İki bin yıl önce Anadolu'da uygulanan bir politika yeni motiflerle batılılar tarafından aynı

şekilde Anadolu topraklarında kullanılmıştır. Kullanılan unsur aynı olmakla birlikte hedef ülke ve kullanan ülkeler farklılık taşıyabilmektedir. Ancak takip edilen sistem ve yöntemlerde devamlılık ve benzerlik bulunmaktadır. Bu da dünyanın değişik bölgelerinde farklı zamanlarda uygulanan "böl ve yönet" politikasıyla icra edilmektedir.

Halen Fransa başta olmak üzere, Amerika ve İngiltere, Ermeni meselesini gündeme getiren ülkelerin başında gelmesinin pek çok sebebi bulunmaktadır. Tarihten gelen kullanımın yanında Fransa sınırları içinde bulunan Ermeni nüfusu ve dolayısıyla Ermeni oy potansiyeli önemli unsurlardandır. Diğer taraftan Türkiye'nin gerek Avrupa Birliği'ne müracaatının askıya alınmasında, gerekse Türkiye'nin Fransa önderliğinde kurulabilecek Akdeniz devletleri topluluğu gibi ekonomik bir birlikteliğe zorlanmasında Ermeniler yine eskisi gibi kullanılmaktadır. Fransa başta olmak üzere, dünyanın pek çok ülkesinde Ermeni meselesini kullanarak kendilerine çıkarlar sağlayan pek çok kurum ve kuruluşun yanında bireyler de vardır. Bunlar gerek devlet mekanizmasının içinde, gerekse akademik ve medya kuruluşlarında faaliyettedirler. Faydalar temin edenlerin hepsi Ermenilerden oluşmamaktadır.

Yahudi örgütlerinin ve İsrail'in Ermeni meselesinin ortaya çıkmasında ve devamlı gündemde kalmasındaki rollerinin uluslararası ilişkiler açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin son döneminden başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yansıyan Ermeni-Yahudi sürtüşmelerinin altında siyasî, dinî ve özellikle iktisadî sebepleri bulmak mümkündür. Günümüze yansıyan Ermeni faaliyetlerinin Yahudilerle ilgili bağlantılarının Türkiye'ye etkisi kapsamlı bir mahiyette incelenmesi gerekmektedir. Tarihin her devresinde azınlıklar kullanılabilmiştir. Eğer güçlü olunur ve adalet sistemiyle ilişkiler kurulursa dış ve iç düşmanlara fırsat verilmemektedir. Uluslararası politikalarda

(30) Bodger 1984, 77.

Ermenilerin kullanıldığı bir gerçektir. Bu kullanımlarda ne Ermeniler ne de Ermenilerin bulunduğu ülkeler kazançlı çıkmamıştır geçmiş örnekler dikkate alındığında da çıkamamaktadır.

Kaynakça

Ahmad, Feroz, (1984), 'The Late Ottoman Empire, pp.5-30', edited by Marian Kent, the Great Powers and the End of the Ottoman Empire, George Allen & Unwin, London, Boston, Sydney.

Akbulut, Yılmaz, (1998), Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni Tehcirleri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 2055, Başvuru Kitapları: 50, Ankara.

Anadol, Cemal ve Abbashi, Nazile, (2000), 100 Soruda Ermeni Meselesi, Kuvayı Milliye Yayınları, İstanbul.

Arkan, İsmail, (2001), Mahalleimizdeki Ermeniler [İmza], İletişim Yayınları: 679, Anı Dizisi: 29, İstanbul.

Arkan, Refik, (2006), "Alman Siyaseti İçerisinde Ermeni Meselesi'nin Yeri", Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 317-357.

Armaoğlu, Fahir, (1997), 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Arrian, (1971), The Campaigns of Alexander, Penguin Classics, translated by Aubrey de Selincourt, Middlesex.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, (1976), Ermeni'nin Ermeniye Zulmü, Ankara.

Başar, Zeki, (1974), Ermenilerden Gördüklerimiz, Atatürk Üniversitesi Yayınları: 354, Tıp Fakültesi Yayınları: 23, Araştırmalar Serisi: 23.

Beğdilli, Kemal, (1988), 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXV: 6.

Bodger, Alan, (1984), 'Russia and the End of the Ottoman Empire, ss.76-110', edited by Marian Kent, the Great Powers and the End of the Ottoman Empire, George Allen & Unwin, London, Boston, Sydney.

Bozkurt, Fatih, (2006), "Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Almanya ve Ermeni Sorunu", Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 289-316.

Chouraqui, Andre, (1965), Cent Ans D'histoire L'Alliance Israélite Universelle et la Renaissance Juive Contemporaine (1860-1960), Presses Universitaires de France, Paris.

Çağ, Galip, (2006), "Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Fransa'nın Ermeni Meselesi'ne Yaklaşımı", Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 223-254.

Çalık, Ramazan, (2000), Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları, TC Kültür Bakanlığı Yayınları 2464 Kültür Esreleri Dizisi 268, Ankara.

Çelik, Bilal, (2006), "Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı-İngiliz İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi", Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 125-62.

Çilingiroğlu, Atan, (1994), Urartu Tarihi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 77, Bornova.

Çolakoğlu, Şinasi, (1991), Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası (1918-1921-1930), Ankara.

Dumlu, Ahmet, (1983), Belgelerle Ermeniler ve Katliamları, Erzincan.

Erdemir, Halil (2001), "Erzurum'un Ruslar Tarafından 1878 İşgali ve Ermenistan Meselesi", Türkiye Günlüğü üç aylık fikir ve kültür dergisi Sayı 64, Kış 2001-01, s.31-36, Ankara. www.ttk.gov.tr/data/2001/tgunlugu64.htm.

Erdemir, Halil (2002), 'Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi', Türkler Cilt 14, ss.641-46, Ankara.

Erhan Çağrı, (2013) 'Türk Amerikan İlişkileri', Sosyal Bilimler Seminerleri (24 Haziran – 4 Temmuz 2013) Türk Tarih Kurumu, <https://www.youtube.com/watch?v=Z9QVqmFbOXs> (Erişim 11 Eylül 2014).

Gladstone, William Ewart, (1876), Bulgarian Horrors and the Question of the East, John Murroy, London.

Görüryılmaz, Mustafa, (2007), Türk-Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler (1918), Bilgeoğuz Basım Yayın.

Göyünç, Nejat, (1983), Osmanlı İdaresinde Ermeniler, Gültepe Yayınları.

Gürbüz, Cenani, (1996), Milli Mücadelede Develi ve Ermeniler, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1840, Başvuru Kitapları: 39.

Herodotus, (1972), The Histories, Penguin Classics, translated by Aubrey de Selincourt, Middlesex.

http://en.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois_Mitterrand.

http://www.absoluteastronomy.com/topics/Paul_Aussaresses.

<http://www.aiu.org>.

<http://www.mitterrand.org/-sa-vie,12.html> (Erişim tarihi: 14 Şubat 2011 saat 15:00).

<http://www.ushmm.org/confront-genocide/defining-genocide> (Erişim 26 Ağustos 2014).

İbn Batuta Seyahatnamesi, (1993), Üçdal Neşriyat, 1. cild, (İstanbul).

İkiz, M. L., (1987), Türk Tarihi İçinde Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Tuğra Yayınları, Konya: 1.

İlter, Erdal, (1995), Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923) Turan Yayıncılık.

İskefiyeli, Zeynep, (2006), "İngiliz Diplomasininin Ermeni ve Ermenistan Politikaları", Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 163-222.

Jones, A. H. M., (1998), Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford University Press, special edition, New York.

Kantarıcı, Şenol, (2004), Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi, Aktüel Yayınları.

Kılıç, Davut, (2006), Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Koçaş, Sadi, (1970), Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri, 3. Baskı, Truva Yayınları, Faydalı Eserler Dizisi: 1.

Leven, N. (1920), Cinquante ans D'histoire L'Allice Israélite Universelle (1860-1910), Tome II, Librairie Félix Alcan, Paris.

Mazıcı, Nurşen, (2005), ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921, Pozitif Yayınları.

Memiş, Ekrem, (1988), "MÖ. 3. Binyılda Anadolu'da Türkler", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 53, İstanbul.

Memiş, Ekrem, (1995), Eskiçağ Türkiye Tarihi, Öz Eğitim Yayınları, Konya.

Metin, Halil, (1992), Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları, Milli Eğitim Bakanlığı: 2437, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 621, Araştırma-İnceleme Dizisi: 32, Ankara.

Onur, Hüdavendigar, (1999), Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler, Kitabevi.

Orel, Şinasi, ve Yuca, Süreyya, (1983), Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII: 83, Ankara.

Ostrogorsky, Georg, (1991), Bizans Devleti Tarihi çev: Fikret İşıltan Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara.

Özel, Sabahattin, (2005), Millet-i Sadıka Ermeniler, Tasam Yayınları, Siyasi Tarih Serisi: 1.

Palaz Erdemir Hatice ve Erdemir Halil, (2006), "Acar İsmail: Bir Fransız Ermeni'nin İlginç Hikayesi", Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ve Gaziantep Ticaret Odası'nın Gaziantep'in Kurtuluşunu anmak amacıyla ortaklaşa hazırlanan panel, 21 Aralık 2006, Gaziantep.

Palaz Erdemir, Hatice, (2001), "Tarihi Gelişim Sürecinde İnsan Hakları ve Osmanlı Modeli", Akademik Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Ekim 2001, yıl 3, sayı 9-10, İstanbul. (Aynı çalışma, 25-26 Kasım 1999 tarihinde, 'Osmanlı'da İnsan Hakları', Uluslararası Sempozyum'una sunulan Bildiriler kitabında, 29-52 sayfalar arasında basılmıştır).

Peres, Shimon (1995), Yeni Ortadoğu ve Uzun Bir Yol, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Plutarch, (1972), Fall of the Roman Republic, Penguin Classics, translated by Rex Warner, Middlesex.

Sarı, Mustafa, (2006), "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Rusya'nın Ermeni ve Ermenistan Politikası", Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi

Yayını, Sakarya, 75-124.

Selvi, Haluk, (2006), "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Avrupa Macerası ve Ermeni Sorunu", Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 3-18.

Seropyan, Sarkis, (2003), Cangülüm Anahit ve Kazben, Belge Yayınları, İstanbul.

Sevin, Veli, (2003), Eski Anadolu ve Trakya (Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar), İletişim Yayınları, İstanbul.

Strabon, (2000), Geographika (Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII, XIII, XIV), çev: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Süslü, Azmi, (1990), Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No.: 5.

Svazlian Verjine, (2005), Ermeni Soykırımı ve Toplumsal Hafıza, Belge Yayınları, İstanbul.

Tanyu, Hikmet, (1989), Nuh'un Gemisi Ermeniler (Ağrı Dağı) Bütün Olayların İç Yüzü, Burak Yayınevi, İstanbul.

Tekin, Oğuz, (2007), Eski Anadolu ve Trakya (Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar MÖ. 12-MS. 4. Yüzyıllar Arası), İletişim Yayınları, İstanbul.

Tekin, Oğuz, (2008), "Roma Tarihi'ni Sikkelerden Okumak", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Klasik Filoloji Seminerleri, 20 Mayıs 2008, saat 16.00, D 345 (basımda).

Timur, Taner, (2001), 1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları.

Uras, Esat, (1987), Tarihte Ermeniler ve Ermeni Sorunu, 2. Baskı, Belge Yayınları, Dün-Bugün-Yarın.

Walt, Stephen & Mearshshemier, John J., (2007), İsrail Lobisi Amerikan Dış Politikası, Çev. Elif Ocak, Profil Yayıncılık, İstanbul.

Whitby, Mary and Whitby, Michael, (1997), The History of Theophylact Simocatta, Clarendon Press (Oxford).

www.yeniturkiye.com/display.asp?c=4141

Yarman, Arsen, (2001), Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Tarihi, Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı.

Yavuz, Fikrettin, (2006), "Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışında Rusya Faktörü", Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 19-74.

Yazıcı, Serkan, (2006), "Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Almanya ve Ermeni Sorunu", Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 255-288.